

KS. DARIUSZ MAZURKIEWICZ

Spór o prawo własności kościelnych majątków poniemieckich na Ziemiach Zachodnich i Północnych w latach 1945-1973

WSTĘP

Stan posiadania Kościoła na „Ziemiach Odzyskanych” był jednym z problemów, z którym musiały się zmierzyć władze kościelne w trakcie tworzenia trwałych struktur administracyjnych, bowiem przez wiele lat prawo własności nieruchomości użytkowanych przez Kościół pozostawało przedmiotem sporu. Wynikało to ze świadomego działania władz państwowych, które starały się utrudnić funkcjonowanie Kościoła w nowej rzeczywistości społeczno-politycznej. W praktyce do roku 1961, w którym została uchwalona ustawa o gospodarce terenami w miastach i osiedlach¹ stan własności nieruchomości po Kościele niemieckim regulowany był dekretami, okólnikami, doraźnymi wyrokami Sądu Najwyższego i praktyką Urzędu do Spraw Wyznań oraz władz terenowych. Ponadto był on zależny od bieżącej polityki władz partyjnych, przez co charakteryzował się niestałością, która utrudniała wypełnianie misji religijnej i społecznej Kościoła na Ziemiach Zachodnich i Północnych.

1. PRAWO WŁASNOŚCI MAJĄTKÓW PO NIEMIECKIM KOŚCIELE KATOLICKIM

Od pierwszych dni zagospodarowania „Ziem Odzyskanych” władze państwowe zabezpieczały opuszczone majątki, rejestrowały je i inwentaryzowały oraz nie przesądzając tytułów własności po byłych niemieckich osobach prawnych, przekazywały majątek pod tymczasowy zarząd i użytkowanie. W wielu wypadkach przejęcie majątku pod opiekę odbywało się samorzutnie bez zachowania trybu formalno-prawnego. Pierwszą próbą uregulowania zagadnienia był dekret z dnia 2 marca 1945 r. o majątkach opuszczonych i porzuconych² oraz ustawa z dnia 6 maja 1945

---

¹ Dz. U. z 1961 r. Nr 32, poz. 159.

² Dz. U. z 1945 r. Nr 9, poz. 45. Według tego dekretu „majątek opuszczony” to ten, który: „nie znajduje się w posiadaniu właściciela, jego prawnych następców,

r. o majątkach opuszczonych i porzuconych.³ W ślad za ustawą Ministerstwo Administracji Publicznej w okólniku nr 55 z dnia 19 października 1945 r. wyjaśniło, że majątek prawnie uznanych kościołów nie może być uważany za mienie opuszczone w rozumieniu art. 1 i 2 ustawy z dnia 6 maja 1945 r., nawet, jeśli większość członków danej gminy wyznaniowej stanowili uprzednio Niemcy, względnie obywatele polscy innej narodowości.⁴

Kolejnym aktem prawnym, do którego w czasie sporu o prawo własności wielokrotnie odwoływały się władze państwowe, był dekret z dnia 8 marca 1946 r. o majątkach opuszczonych i poniemieckich. Ustalał on ogólną zasadę, że z mocy samego prawa majątek niemieckich osób prawnych przechodzi na własność Skarbu Państwa. Uczynił jednak wyjątek w stosunku do niemieckich i gdańskich osób prawnych prawa publicznego i w art. 4 postanowił, że: „Majątek niemieckich i gdańskich osób prawnych prawa publicznego przechodzi z mocy samego prawa na własność odpowiednich osób prawnych”⁵ W razie braku takich osób lub w razie zbiegu zainteresowań kilku osób prawnych Rady Ministrów miała wyznaczyć osobę prawną, na własność której, ma przejść majątek.

Odnosnie do postanowień dekretu władze kościelne reprezentowały pogląd, że Kościół rzymsko-katolicki w Polsce jest bezspornym właścicielem majątków po niemieckim Kościele katolickim, ponieważ jako osoba prawna prawa publicznego, jest odpowiednią polską osobą prawną, na własność której, z mocy samego, prawa przeszedł majątek niemieckich i gdańskich osób prawnych prawa publicznego na „Ziemiach Odzyskanych” Potwierdzało to czasami stanowisko władz państwowych. Na przykład Ministerstwo Administracji Publicznej, w piśmie z dnia 9 września 1946 r. stwierdziło, że sytuacja „pod względem prawnym wyjaśniła się całkowicie z chwilą wejścia w życie dekretu z dnia 8 marca 1946 r., bowiem na podstawie art. 2 ust. 4 dekretu, Kościół rzymsko-katolicki stał się z mocy prawa właścicielem”⁶

---

lub osób prawa ich reprezentujących” – art. 1. Z definicji tej wynika, że majątek po niemieckim Kościele katolickim nie mógł być uważany za opuszczony; to samo dotyczy „majątku porzuconego”, bowiem zgodnie z art. 2 dekretu, wcześniej musiał on być własnością państwa niemieckiego lub osób prywatnych.

³ Dz. U. z 1945 r. Nr 17, poz. 97.

⁴ Archiwum Akt Nowych,teczki Urzędu do Spraw Wyznań, dalej jako AAN UdSW, sygn. 122/3, 50-51.

⁵ Dz. U. z 1946 r. Nr 13, poz. 87

⁶ Pismo Ministerstwa Administracji Publicznej na temat własności majątków po niemieckim Kościele katolickim z dnia 9 września 1946 r., AAN UdSW, sygn. 122/2, 61.

Stąd prośby władz kościelnych o przydział majątku na własność były czasami traktowane z przychylnością i Kościół katolicki zyskiwał niejednokrotnie status właściciela majątku, czego efektem były umowy dzierżawne i płacenie czynszu przez władzę państwową za użytkowanie nieruchomości pokościelnych. W wielu wypadkach mienie było jednak zajmowane, a interpretacja przepisów prawnych stosowana dowolnie przez terenowe urzędy państwowe.

Uzupełnieniem dekretu z dnia 8 marca 1946 r. był dekret z dnia 6 września 1946 r. o ustroju rolnym i osadnictwie na obszarze Ziem Odzyskanych i byłego Wolnego Miasta Gdańska,⁷ który nie czynił podziału majątku poniemieckiego na majątek niemieckich osób prawnych prawa prywatnego i prawa publicznego, lecz wyraźnie twierdził, że wszelkie nieruchomości ziemskie, stanowiące własność osób prawnych, przechodzą na własność państwa. Wykonując postanowienia tego dekretu władze państwowe przejęły pokościelne nieruchomości ziemskie na „Ziemiach Odzyskanych” na Fundusz Ziemi.

Władze państwowe zajęły się wykładnią art. 2 ust. 4 dekretu z 8 marca 1946 r. dopiero w roku 1949. Biuro Prawne Urzędu Rady Ministrów wydało opinię, w której uznano, że Kościół rzymsko-katolicki, jak również inne prawnie uznane kościoły i związki wyznaniowe, nie posiadając osobowości prawnej prawa publicznego, nie są odpowiednimi osobami prawnymi w stosunku do niemieckich osób prawnych prawa publicznego,⁸ w związku

⁷ Dz. U. z 1946 r. Nr 49, poz. 279.

⁸ Opinia prawna na temat własności Kościoła katolickiego na Ziemiach Zachodnich w związku z dekretem z dnia 8 marca 1946 r. o majątkach opuszczonych i poniemieckich. „Interpretując art. 2 niniejszego dekretu majątki opuszczone, poniemieckie przechodzą na Skarb Państwa lub jeśli to były majątki niemieckich osób prawnych prawa publicznego przechodzą z mocy samego prawa na własność odpowiednich polskich osób prawnych. Z tego względu, że Kościół katolicki nie jest osobą prawną prawa publicznego w odniesieniu do niemieckich osób prawnych prawa publicznego może tylko zgodnie z art. 18 w/w dekretu otrzymać majątki opuszczone w zarząd i użytkowanie. Prawno-publiczny charakter osoby prawnej może wynikać z wyraźnego przepisu prawa państwowego, albo z postanowienia umowy międzynarodowej albo wreszcie z poruczenia osobie prawnej zadań prawno-publicznych. W polskim prawodawstwie nie ma żadnego przepisu, który by nadawał osobowości prawnej Kościoła katolickiego lub jego instytucjom charakter prawno-publiczny. (...) Kościół rzymsko-katolicki nie ma żadnych przez prawo państwowe poruczonych zadań w dziedzinie prowadzenia aktów stanu cywilnego, nadawania związkom małżeńskim ważności wobec prawa, orzecznictwa sądów duchownych itp. W ten sposób nie istnieje żadne źródło prawne dla prawno – publicznego charakteru osobowości prawnej Kościoła katolickiego oraz jego instytucjom. Prawo kanoniczne nadaje Kościołowi i jego instytucjom osobowość prawną uznaną

z czym Kościół nie nabył tytułu własności do majątku kościelnego z mocy samego prawa. Z powyższej wykładni nie wyciągnięto jednak wniosków i Rada Ministrów nie wydała żadnej uchwały, która wskazałaby na osoby prawne odpowiednie do przejęcia kościelnych majątków ponemieckich, względnie orzekła, że majątek ten przeszedł z mocy samego prawa na rzecz Skarbu Państwa.

Aczkolwiek przepisy art. 2 ust. 6 dekretu z 8 marca postanowiły, że przejście na własność państwa lub osób prawnych prawa publicznego nieruchomości i wszelkich praw hipotecznych z mocy wyżej wymienionego dekretu podlega ujawnieniu w księgach hipotecznych na wniosek właściwego urzędu likwidacyjnego, te ostatnie przepisania majątku nie dokonały. W tym więc okresie, mimo negatywnych opinii władz państwowych, Kościół był faktycznym posiadaczem majątku na terenie „Ziem Odzyskanych” po byłym niemieckim Kościele katolickim.

2. RESTRYKCYJNA POLITYKA WŁADZ PAŃSTWOWYCH WOBEC NIERUCHOMOŚCI KOŚCIELNYCH

Od początku lat pięćdziesiątych negatywny stosunek władz komunistycznych do Kościoła oraz jego praw na „Ziemiach Odzyskanych” uwidaczniał się coraz bardziej. Prawa Kościoła były łamane, a mienie faktycznie użytkowane było zabierane.⁹ Dodatkowo nieruchomości były zajmowane, gdy władza uważała, że są one niezbędne dla celów gospodarki narodowej. W stosunku do nich prowadzono postępowanie wywłaszczeniowe na podstawie dekretu z dnia 26 kwietnia 1949 r.¹⁰ Jednocześnie coraz częściej odmawiano przekazywania w użytkowanie nieczynnych kościołów, a nawet odbierano kościoły i budynki przekazane w latach 1945-48.

---

w okresie międzywojennym przez państwo z mocy art. 114 dawnej Konstytucji i będący w poszanowaniu jako prawo nabyte po wejściu w życie Konstytucji Lipcowej, ale z tej zasady prawnej, ustanowionej przez prawo jako wewnętrzne prawodawstwo Kościoła nie wypływa w obliczu prawa polskiego charakter osobowości prawno- publicznej kościoła i jego instytucji.”, AAN UdSW, sygn. 122/5, 6-8.

⁹ Zob. Notatka Urzędu do Spraw Wyznań na temat stanu faktycznego i sytuacji prawno – majątkowej Kościołów i Związków Wyznaniowych na terenie Ziem Odzyskanych z dnia 7 grudnia 1959 r., AAN UdSW, sygn. 122/5, 32-37.

¹⁰ Zob. Obwieszczenie Przewodniczącego Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego z dnia 26 stycznia 1952 r. o ogłoszeniu jednolitego tekstu dekretu z dnia 26 kwietnia 1949 r. o nabywaniu i przekazywaniu nieruchomości niezbędnych dla realizacji narodowych planów gospodarczych, Dz. U. z 1952 r. Nr 4, poz. 31.

W dniu 3 czerwca 1957 r. Urząd do Spraw Wyznań wydał okólnik nr III 22a/29/57, stwierdzający stan prawny poniemieckiego majątku kościelnego na Ziemiach Zachodnich i Północnych i bezpodstawność roszczeń Kościoła do tego majątku.¹¹ Okólnik ten postanawiał, że zgodnie z dekretem z dnia 8 marca 1946 r. majątek niemieckich i gdańskich osób prawnych przeszedł z mocy samego prawa na rzecz Skarbu Państwa z wyjątkiem majątku niemieckich i gdańskich osób prawnych prawa publicznego, który przeszedł na własność odpowiednich polskich osób prawnych. Okólnik wyjaśniał, że przez polskie osoby prawne prawa publicznego, o których mowa w art. 3, ust. 4 i 6 wyżej wymienionego dekretu należy rozumieć związki samorządu terytorialnego, związki samorządu gospodarczego, natomiast uznane związki religijne o uregulowanym stosunku do państwa i ich osoby prawne, a więc również Kościół katolicki, nie są osobami prawa publicznego. W związku z tym okólnik postanawiał, że majątek niemieckich kościołów i związków religijnych, prawnie uznanych i posiadających w Rzeszy niemieckiej osobowość prawno-publiczną, nie przeszedł z mocy samego prawa na rzecz Kościołów i związków religijnych w Polsce. Okólnik zawierał także normę, że majątek ten, jako majątek poniemiecki, przechodzi z mocy prawa na własność Państwa Polskiego.

W odpowiedzi na okólnik Kościół wystąpił w obronie swych praw twierdząc, że majątek kościelny poniemiecki przeszedł na własność Kościoła rzymsko-katolickiego w Polsce z mocy prawa wyrażonego w dekreście z dnia 8 marca 1946 r., ponieważ Kościół był w tym czasie osobą prawa publicznego.¹²

Władze państwowe nie przyjmowały jednak uwag Episkopatu do wiadomości, wręcz przeciwnie, pragnąc nadać postanowieniom okólnika

¹¹ AAN UdSW, sygn. 122/6, 44-45.

¹² Zob. Stanowisko bpa Choromańskiego w sprawie stanu prawnego majątków kościelnych na Ziemiach Odzyskanych w związku z pismem okólnym Urzędu do Spraw Wyznań z dnia 3 czerwca 1957 r., AAN UdSW, sygn. 122/6, 48-50; Pismo biskupów Ziem Zachodnich do Komisji Wspólnej w Warszawie na ręce Ministra Sztachelskiego z dnia 24 grudnia 1957 r. w sprawie majątku kościelnego na Ziemiach Zachodnich i Północnych. „W związku z okólnikiem Dyrektora Lecha z dnia 3 czerwca 1957 r. wysuwamy postulat jego odwołania z następujących względów: Okólnik ten jest szkodliwy dla polskiej racji stanu (...) Ziemie Zachodnie muszą być otoczone większą opieką Państwa i Społeczeństwa (...) czas najwyższy zatrzeć wszelkie ślady, a nawet pozory minionej okupacji i traktować Polskę jako jedną. (...) Zapewniamy, że praca Kościoła katolickiego na Ziemiach Zachodnich nie szkodzi dobru PRL-u, ale przeciwnie jak najwydatniej przyczyni się do Jej umocnienia.”, AAN UdSW, sygn. 122/6, 51-52.

pozory praworządności¹³, Urząd do Spraw Wyznań poprosił o opinię prawną komisję złożoną z profesorów prawa, do której zaproszono H. Świątkowskiego, M. Jaroszyńskiego, W. Czachórskiego i M. Lachsa. Komisja ta uznała za uzasadnione stanowisko Urzędu zawarte w okólniku i stwierdziła między innymi, że w dniu wejścia w życie dekretu z 8 marca Kościół nie posiadał osobowości prawnej prawa publicznego; Kościół nie jest odpowiednią osobą w świetle art. 2 ust. 4 wyżej wymienionego dekretu oraz że właścicielem, względnie dysponentem majątku po niemieckich kościelnych osobach prawnych na „Ziemiach Odzyskanych” z braku odpowiedniej osoby prawnej jest państwo.¹⁴

Podobne stwierdzenie zawierało pismo okólne nr 20 Ministra Gospodarki Komunalnej z dnia 23 kwietnia 1959 r. Okólnik ten ponadto nakazywał: „przejęcie zarządu budynków mieszkalnych i użytkowych (...) pozostających dotychczas w administracji jednostek kościelnych, zakonnych lub związków wyznaniowych, z wyjątkiem obiektów o charakterze sakralnym (kościół, kaplice, domy i sale modlitewne, czynne cmentarze wyznaniowe itp.)” W piśmie tym postanowiono również, że na Ziemiach Zachodnich i Północnych obiekty i budynki sakralne „podlegają gestii Urzędu do Spraw Wyznań i nie wchodzi w zakres administracji gospodarki komunalnej i mieszkaniowej”¹⁵ Jednocześnie okólnik ten ustalał dzień 1 stycznia 1959 r., jako termin, od którego należy pobierać czynsz najmu lub dzierżawy za majątki użytkowane przez Kościół.

Reakcją Episkopatu na okólnik było pismo biskupów Ziem Zachodnich do Ministra Gospodarki Komunalnej S. Sroki z dnia 15 maja 1959 r., w którym powtórzono argumenty z poprzednich wystąpień

¹³ Sąd Najwyższy wielokrotnie podkreślał, że: „Okólniki i instrukcje nie stanowią źródła prawa i nie mogą stwarzać dla obywateli żadnych obowiązków i dlatego też w stosunku do obywateli nie mają żadnej mocy obowiązującej” Zob. Wyrok Sądu Najwyższego z 27 czerwca 1957 r., sygn. akt 3 CR 702/56 i Uchwała Siedmiu Sędziów Sądu Najwyższego z dnia 25 września 1969 r. III PZP 45/68, cyt. za H. Misztal, *Polskie Prawo Wyznaniowe*, Lublin 1996, 227.

¹⁴ Zob. H. Świątkowski, *Opinia w kwestii prawnej czy w dniu 19 kwietnia 1946 r. (data wejścia w życie dekretu o majątkach opuszczonych i poniemieckich) Kościół katolicki był osobą prawa publicznego*, AAN UdSW, sygn. 122/6, 19-25; M. Jaroszyński, *Własność majątków pokościelnych na Ziemiach Odzyskanych*, AAN UdSW, sygn. 122/6, 33-43; W. Czachogórski, *Opinia prawna*, AAN UdSW, sygn. 122/6, 26-29; M. Lachs, *Notatka w sprawie osobowości publiczno-prawnej Kościoła rzymsko-katolickiego w świetle konkordatu z 1925 r.*, AAN UdSW, sygn. 122/6, 30-32.

¹⁵ AAN UdSW, sygn. 122/6, 80-81.

Episkopatu w tej sprawie.¹⁶ W odpowiedzi na nie Pełnomocnik Rządu do Spraw Stosunków z Kościołem stwierdził, że: „Państwo nie ma podstaw ku temu, ażeby obecnie stwarzać Kościołowi i duchownym wyjątkowej, uprzywilejowanej sytuacji na Ziemiach Zachodnich (...) oraz, że władze państwowe wykonywać będą swe uprawnienia, wynikające z prawa własności na Ziemiach Zachodnich”¹⁷

W tym czasie władze wojewódzkie poinformowane o stanie prawnym własności niemieckich kościelnych osób prawnych na „Ziemiach Odzyskanych” wyciągnęły z postanowień okólnika Urzędu wnioski, wydając wytyczne zaniechania płacenia czynszu kościelnym osobom prawnym za zajmowane obiekty pokościelne. Posunięcie to spowodowało skierowanie przez te osoby spraw do sądu o płacenie czynszu. Jedną z takich spraw – pozew Księży Bonifratrów w Prudniku przeciw Skarbowi Państwa o 219.535 zł – na skutek rewizji pozwanego trafiła do Sądu Najwyższego. Sąd Najwyższy na rozprawie w dniu 11 września 1958 r. w składzie trzech sędziów podzielił stanowisku Urzędu do Spraw Wyznań, oddalając powództwo Ojców Bonifratrów i stwierdzając, że strona powodowa nie nabyła na własność spornej nieruchomości z mocy art. 2 ust. 4 dekretu z 8 marca 1946 r. oraz że właścicielem tej nieruchomości jest bądź państwo, bądź też zgodnie z art. 7 tegoż dekretu, przed decyzją Rady Ministrów podlega zarządowi władzy likwidacyjnej.¹⁸

Odmienne stanowisko zajął Sąd Najwyższy w dniu 3 grudnia 1958 r. w sprawie z powództwa Kongregacji Szarych Sióstr Świętej Elżbiety we Wrocławiu przeciwko Skarbowi Państwa o zapłatę na skutek rewizji pozwanego na wyrok Sądu Wojewódzkiego w Gdańsku z dnia 26 czerwca 1957 r. i orzekł, że: „majątek byłych niemieckich i gdańskich jednostek Kościoła katolickiego przeszedł z mocy art. 2 ust 4 dekretu z 8 marca 1946 r. na własność odpowiednich jednostek Kościoła katolickiego w Polsce”¹⁹ Sąd potwierdził, co prawda pogląd wyrażony w orzeczeniu Sądu Najwyższego z dnia 11 września 1958 r., że Kościół katolicki nie ma

¹⁶ AAN UdSW, sygn. 122/6, k. 82-85. Również Sekretarz Episkopatu, bp Z. Choromański, skierował w dniu 18 maja 1959 r. List do I Sekretarza KC PZPR W Gomułki w sprawie okólnika Ministra Gospodarki Komunalnej, P. R a i n a , *Kościół w PRL*, I, Poznań 1994, 706.

¹⁷ List Pełnomocnika Rządu do Spraw Stosunków z Kościołem J. Sztachelskiego do Episkopatu z dnia 30 lipca 1959 r. w sprawie pomieckich majątków kościelnych na Ziemiach Zachodnich, P R a i n a , *Kościół w PRL*, I, 737-740.

¹⁸ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 11 września 1958 r., sygn. akt 2 CR 576/58, AAN UdSW, sygn. 122/6, 59-60.

¹⁹ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 3 gr^udnia 1958 r., sygn. akt 4 CR 93/58, AAN UdSW, sygn. 122/6, 109-113.

charakteru osoby prawnej prawa publicznego i że już w 1946 r. brak było podstaw do przypisywania Kościołowi takiego charakteru, ale uznał jednocześnie, że: „powyższy pogląd nie przesądza odpowiedzi na pytanie, czy z mocy powołanego dekretu Kościół katolicki w Polsce stał się właścicielem ponemieckiego mienia kościelnego. Jeśli bowiem wola ustawodawcy było, by mienie kościelne na Ziemiach Odzyskanych przeszło na własność Kościoła katolickiego w Polsce, to wola ta nie może ulec przekreśleniu na skutek nie dość precyzyjnego jej wyrażenia, a w szczególności błędnego określenia charakteru Kościoła jako osoby prawa publicznego, mającego zresztą swe źródło w tradycyjnych pojęciach prawa”²⁰ Zdaniem Sądu Najwyższego istniały liczne wskazówki, że taka właśnie była wola ustawodawcy. „Wskazuje na to nie tylko treść dekretu z dnia 8 marca 1946 r., lecz praktyka władz administracji państwowej z różnych okresów czasu oraz niektóre akty o charakterze ustawodawczym wydane po wejściu w życie powołanego dekretu”²¹ Sąd Najwyższy powołał się tutaj na pismo Ministerstwa Administracji Publicznej z dnia 9 listopada 1946 r. i na pismo Ministerstwa Zdrowia z dnia 29 grudnia 1956 r., w których to pismach polecono zawieranie umów najmu z właścicielami obiektów zakonnych i kongregacyjnych przejętych na potrzeby służby zdrowia w przypadkach, gdy nie przeszły one na własność Państwa lub w bezpłatne użytkowanie z mocy innych przepisów prawa.

Powyższy wyrok spowodował natychmiastową reakcję władz komunistycznych. Na konferencji zwołanej pod przewodnictwem ministra J. Sztachelskiego postanowiono: spowodować wyrok Siedmiu Sędziów Sądu Najwyższego korzystny dla władz państwowych, zobowiązując jednocześnie kierownictwo Sądu Najwyższego do przygotowania odpowiedniego kolegium sędziowskiego oraz przeprowadzać stopniowo realizację uprawnień państwa do majątku pokościelnego na „Ziemiach Odzyskanych” w myśl art. 2 ust. 4 dekretu z dnia 8 marca 1946 r. poprzez okólnik zalecający wydanie zarządzeń anulujących wszystkie umowy dzierżawne, zawarte z instytucjami kościelnymi na „Ziemiach Odzyskanych” Postanowiono także zaproponować właściwym resortom, aby przejęły administrację budynków mieszkalnych i lokali zajętych przez lokatorów świeckich a stanowiących własność byłych niemieckich kościelnych osób prawnych oraz zawiadomieniu duchowieństwa, że za użytkowanie obiektów mieszkalnych stanowiących własność państwa należy płacić czynsz. Jednocześnie zalecono ujawnianie w księgach hipotecznych własności do tych obiektów stosownie do art. 2 ust. 6 dekretu

---

²⁰ J.w.

²¹ J.w.

z 8 marca 1946 r. oraz wstrzymanie realizacji praw własności państwa do obiektów sakralnych.²²

Zasugerowane działanie znalazło swój skutek w uchwale Składu Siedmiu Sędziów Sądu Najwyższego, który na posiedzeniu w dniu 19 grudnia 1959 r. postanowił wpisać do księgi zasad prawnych następującą sentencję: „Jednostki organizacyjne związków wyznaniowych, działających na obszarze Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, nie mogą być uważane w stosunku do niemieckich i gdańskich osób prawnych prawa publicznego za odpowiednie osoby prawne w rozumieniu art. 2 ust. 4 dekretu z dnia 8 marca 1946 r. o majątkach opuszczonych i poniemieckich”²³

3. WŁASNOŚĆ MIENIA PO KOŚCIELE EWANGELICKIM I LUTERAŃSKIM

Problem własności nieruchomości na „Ziemiach Odzyskanych” dotyczył nie tylko mienia po Kościele katolickim, ale również mienia po Kościele ewangelickim i luterańskim. Od zniszczeń wojennych ocalało bardzo dużo zborów i innych nieruchomości należących do 1945 r. do protestanckich gmin wyznaniowych, które to wskutek ucieczki i wysiedlenia ludności niemieckiej straciły swoich członków. Ustawa z dnia 6 maja 1945 r. o majątkach opuszczonych i porzuconych²⁴ stwarzała Kościołowi katolickiemu możliwość przejęcia wielu kościołów i innych obiektów na cele duszpasterstwa katolickiego. Majątek ten objął w posiadanie Tymczasowy Zarząd Państwowy, który mógł go przekazać na Skarb Państwa bądź na inne osoby fizyczne bądź prawne. Kościołowi mienie poewangelickie było przekazywane nie na własność, lecz w faktycznie użytkowanie.

Nowa sytuacja prawna wytworzyła się w związku z dekretem z dnia 19 września 1946 r.²⁵ i ustawą z dnia 4 lipca 1947 r.²⁶ Na podstawie tych aktów prawnych majątek ruchomy i nieruchomy parafii luterańskich i ewangelic-

²² Protokół z konferencji w Urzędzie do Spraw Wyznań w sprawie nieruchomości kościelnych na Ziemiach Odzyskanych, AAN UdSW, sygn. 122/6, 36.

²³ Sygn. 1. C.O. 42/59, AAN UdSW, sygn. 122/7, 25-31.

²⁴ Dz. U. z 1945 r. Nr 17, poz. 97.

²⁵ Dekret z dnia 19 września o zmianie dekretu z dnia 25 listopada 1936 r. o stosunku Państwa do Kościoła ewangelicko-augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 1946 r. Nr 54, poz. 304.

²⁶ Ustawa z dnia 4 lipca 1947 r. w sprawie zmiany dekretu z dnia 25 listopada 1936 r. o stosunku Państwa do Kościoła ewangelicko-augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 1947 r. Nr 52, poz. 272.

kich, który w dniu 31 października 1946 r.²⁷ nie znajdował się w posiadaniu Kościoła ewangelicko-augsburskiego przeszedł na własność państwa polskiego. Władza państwowa została również upoważniona do przekazania na własność na Ziemiach Zachodnich wszelkiego mienia nierolniczego na rzecz faktycznych i obecnych użytkowników, jakimi są spółdzielnie, organizacje polityczne i społeczne, naukowe, oświatowe i opiekuńcze, z tym, że wnioski miały być złożone do 30 czerwca 1951 r.,²⁸ co następnie przedłużono do 31 grudnia 1951 r.²⁹

W dniu 9 lutego 1957 r. Sekretarz Episkopatu złożył „Pro Memoria” w sprawie przekazania nieruchomości (kościółów, plebani) poewangelickich na Ziemiach Zachodnich na własność na rzecz Kościoła rzymsko-katolickiego w Polsce, w którym: „z uwagi na potrzeby ludności katolickiej na Ziemiach Zachodnich; celem stabilizacji warunków i życia na Ziemiach Zachodnich; z uwagi na fakt, że Kościół katolicki obiekty te użytkuje, remontuje znacznym nakładem, ubezpiecza od ognia – troszczy się jak o swoje, opierając się na zapewnieniu, że obiekty te będą należeć do Kościoła katolickiego”, zażądano przekazania tych nieruchomości na własność.³⁰

Kolejne „Pro Memoria” w sprawie własności nieruchomości poewangelickich na Ziemiach Zachodnich złożyli przedstawiciele Episkopatu w dniu 5 czerwca 1960 r. W piśmie tym zwrócono się o to by: „Wszystkie kościoły parafialne, filialne i rektorskie oraz wszystkie kaplice użytkowane przez Kościół lub jego instytucje zostały przekazane na własność wraz z cmentarzem przykościelnym”³¹

²⁷ Dzień wejścia w życie dekretu z 19 września 1946 r.

²⁸ Zob. Uchwała Prezydium Rządu z dnia 27 września 1950 r. w sprawie rozdysponowania mienia nierolniczego na obszarze Ziem Odzyskanych i byłego Wolnego Miasta Gdańska na cele publiczne, M. P. z 1950 r. Nr A – 106, poz. 1337.

²⁹ Zob. Uchwała Prezydium Rządu z dnia 26 października 1951 r. zmieniająca uchwałę w sprawie rozdysponowania mienia nierolniczego na obszarze Ziem Odzyskanych i byłego Wolnego Miasta Gdańska na cele publiczne, M. P. z 1951 r. A – 91, poz. 1255.

³⁰ „Pro Memoria” Sekretarza Episkopatu z dnia 9 lutego 1957 r. w sprawie przekazania nieruchomości poewangelickich na Ziemiach Zachodnich na własność na rzecz Kościoła rzymsko-katolickiego w Polsce, AAN UdSW, sygn. 122/5, 33-34.

³¹ „Pro Memoria” Sekretarza Episkopatu z dnia 5 czerwca 1960 r. w sprawie przekazania nieruchomości poewangelickich na Ziemiach Zachodnich na własność na rzecz Kościoła rzymsko-katolickiego w Polsce, AAN UdSW, sygn. 122/5, 44-50.

W swoich staraniach o przyznanie na własność nieruchomości poniemieckich poewangelickich strona kościelna wykazywała, że należy odróżnić mienie przekazane do użytku pismem lub nawet ustnie, które jest użytkowane od 1945 r. przez co najmniej 8 lat od mienia użytkowanego bez formalnego przekazania. W stosunku do pierwszego Kościoła stał na stanowisku, że nabył prawo własności tego mienia przez zasiedzenie na zasadzie art. 34 dekretu z dnia 8 marca 1946 r., który stwierdzał, że: „Skarb Państwa i związki samorządów terytorialnych nabywają przez przedawnienie (zasiedzenie) tytuł własności majątków opuszczonych: co do nieruchomości z upływem 10 lat, co do ruchomości z upływem 5 lat licząc w obu wypadkach od końca roku kalendarzowego, w którym wojna została zakończona” Jednocześnie postanawiał, że roszczenia o zwrot dochodu pobranego z majątków opuszczonych przedawniają się z upływem lat 5 licząc od końca roku kalendarzowego, w którym zostały pobrane oraz, że majątek opuszczony oddany w zarząd i użytkowanie instytucjom i organizacjom wymienionym w art. 12 ust. 2 przechodzi na ich własność, jeżeli bezpośrednio przed upływem terminu przedawnienia (zasiedzenia), wskazanym w ust. 1, znajdował się w ich posiadaniu co najmniej przez 8 lat – jeżeli chodzi o nieruchomości, a co najmniej przez lat 3 – jeżeli chodzi o ruchomości.

Potwierdził to wyrok Sądu Najwyższego z dnia 10 lutego 1958 r. „majątek opuszczony oddany w zarząd i użytkowanie instytucjom i organizacjom społecznym przechodzi na ich własność, jeżeli przed upływem terminu przedawnienia (zasiedzenia) wskazanym w ust. 1 znajdował się w ich posiadaniu przez co najmniej 8 lat – jeżeli chodzi o nieruchomości” Z wyraźnego brzmienia powołanego przepisu wynika, że podstawowym warunkiem zastosowania go jest upływ terminu przedawnienia wskazanego w ust. 1, który dla nieruchomości wynosi 10 lat, licząc od końca roku, w którym wojna 1939/1945 zakończyła się, a więc 31 grudnia 1945 r.³²

Argumentacji tej nie podzielały władze komunistyczne – wręcz przeciwnie – uważały, że z dniem wejścia w życie dekretu z dnia 19 września 1946 r. o zmianie dekretu o stosunku Państwa do Kościoła ewangelicko-augsburskiego mienie po tym Kościele przestało być mieniem opuszczonym i przeszło bądź na jego własność bądź na własność Skarbu Państwa. Ponadto nie zaliczały Kościoła do organizacji wymienionych w art. 12 dekretu z 8 marca, co nie powodowało niemożność zastosowania przepisów o przedawnieniu.

---

³² Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 10 lutego 1958 r., sygn. akt 2 CR 414/57, cyt. za: Informacja o nabywaniu własności majątków opuszczonych przez przedawnienie (zasiedzenie), AAN UdSW, sygn. 122/6, k. 116.

Osobny problem stanowiło mienie użytkowane bez formalnego przekazania. Strona kościelna stała na stanowisku, że przejście na własność nastąpi po 20 letnim okresie zasiedzenia, co nastąpiłoby w roku 1965 r. Aby do tego nie dopuścić Urząd do Spraw Wyznań zasugerował, by „bądź w drodze ustawowej wykluczyć możliwość zasiedzenia nieruchomości stanowiących własność państwową (...), bądź uregulować użytkowanie tych nieruchomości (włącznie z sakralnymi) umowami najmu i dzierżawy, wskutek czego odpadną prawne przesłanki zasiedzenia; bądź złożyć co do każdej nieruchomości skargę sądową tzw. petytoryjną o eksmisję przeciwko użytkownikowi (co jest oczywiście nierealne i niecelowe); bądź spowodować wyraźne lub choćby milczące stwierdzenie przez użytkownika prawa własności państwa do danej nieruchomości – jeśli właściwe prezydium rady narodowej wyśle do parafii pismo stwierdzające, że zamierza dokonać pomiaru nieruchomości stanowiącej własność państwa i że nieruchomość ta pozostanie w bezpłatnym użytkowaniu Kościoła, zaś parafia pozwoli na dokonanie tych pomiarów, wystarczy to na tzw. przerwanie zasiedzenia”³³ Sugestie te nie zostały jednak wprowadzone w życie, natomiast zapoczątkowano prace nad ustawowym uregulowaniem stanu prawnego wszystkich poniemieckich nieruchomości kościelnych na „Ziemiach Odzyskanych”

4. AKTY PRAWNE REGULUJĄCE STAN WŁASNOŚCI MAJĄTÓW KOŚCIELNYCH NA „ZIEMIACH ODZYSKANYCH”

W 1959 r. w Urzędzie do Spraw Wyznań powstał projekt, by problem własności poniemieckich nieruchomości kościelnych na „Ziemiach Odzyskanych” rozwiązać poprzez uchwałę Rady Ministrów lub ustawę. Projekt ten wyływał z faktu, że zarządzenia czynszowe i podatkowe bardziej ugodziły w inne związki religijne niż w Kościół katolicki, a temu władze komunistyczne starały się zaradzić. Stwierdzono, że można by przekazać niektóre nieruchomości na rzecz Kościoła, ale jednocześnie postanowiono w planowanym akcie prawnym podjąć szereg środków zabezpieczających przed ewentualnymi przyszłymi roszczeniami ze strony kościelnej. Proponowano, by przepisy te nie mogły regulować sytuacji prawnej nieruchomości z mocy samego prawa, tzn. z dniem wejścia w życie przepisu, lecz by do objęcia danej nieruchomości działaniami przepisu potrzebny był dodatkowo akt administracyjny. Sugerowano jednocześnie, by spod działania przepisu wyłączyć nieruchomości zajęte przez Kościół na

³³ Notatka z dnia 16 lipca 1959 r. w sprawie uregulowania niektórych spraw nieruchomości użytkowanych przez Kościół katolicki i pozostałe związki religijne na Ziemiach Zachodnich, AAN UdSW, sygn. 122/6, 153-154.

drodze nielegalnej oraz by określić krótki i prekluzyjny termin, po którym wnoszenie pretensji o objęcie poszczególnych nieruchomości działaniem nowego przepisu byłoby niedopuszczalne. Jednocześnie postanowiono przygotować szczegółowe wykazy nieruchomości, które miałyby być poddane działaniom nowych przepisów.³⁴

Projekt zakładał, że ewentualna ustawa miałaby przesądzić o przejściu na własność państwa pozostałych nieruchomości (mieszkalnych, seminariów duchownych, klasztorów itd.) na Ziemiach Zachodnich, zapobiegając przy tym dalszym sporom sądowym i administracyjnym. Powtórzono ponownie argument, by choćby częściowe uwłaszczenie Kościoła dokonało się dopiero po ustabilizowaniu przez Watykan administracji kościelnej na „Ziemiach Odzyskanych”. Do rozważenia pozostawiono możliwość przekazania plebani w bezpłatne użytkowanie nie parafii jako instytucji kościelnej, ale wiemy – tak jak było to ówczesnie uregulowane odnośnie obiektów sakralnych w ZSRR.

W związku z tym podjęto pracę nad przygotowaniem ustawy mającej ostatecznie zakończyć spory wokół prawa własności nieruchomości kościelnych na tych terenach. W jej efekcie w 1961 r. do Sejmu wpłynął rządowy projekt ustawy o gospodarce terenami, który w swoich postanowieniach był niekorzystny dla Kościoła. W związku z tym w dniu 21 czerwca 1961 r. Episkopat wystosował do Sejmu list, w którym wyraził zaniepokojenie tendencjami tego projektu, mającymi na celu „upaństwowienie mienia kościelnego na Ziemiach Zachodnich”. Szczególne zastrzeżenia budził art. 38 projektu, który wprowadzał generalną zasadę przejęcia nieruchomości kościelnych Kościoła rzymsko-katolickiego na własność państwa i art. 46, który dotyczył czynszów, jakie Kościół miałby płacić za korzystanie z nieruchomości. W związku z tym Episkopat zaapelował do władz o wyłączenie tych artykułów z projektu ustawy oraz o wydanie decyzji, że Kościół katolicki w Polsce ma osobowość publiczno-prawną wraz ze wszystkimi tego konsekwencjami prawnymi.³⁵

Sejm przyjął jednak ustawę w wersji proponowanej przez rząd.³⁶ Wbrew nazwie tej ustawy, uregulowanie to dotyczyło także nieruchomości położonych w gromadach. W ustawie tej stwierdzono, że nieruchomości niemieckich i gdańskich kościelnych osób prawnych, „prawa publicznego, stanowią własność Państwa Polskiego. Użycie w ustawie słowa „stanowią

³⁴ J.w., 152-156.

³⁵ Zob. List Episkopatu do Sejmu z dnia 21 czerwca 1961 r. w sprawie ograniczania posiadania gruntów w miastach, P. R a i n a, *Kościół w PRL*, II, Poznań 1995, 116-121.

³⁶ Ustawa z dnia 14 lipca 1961 r. o gospodarce terenami w miastach i osiedlach, Dz. U. z 1961 r. Nr 32, poz. 159.

własność państwa” (a nie „przechodzą na własność państwa) oznacza, że władza państwowa chciała podkreślić, że nie tworzy nowego stanu prawnego, nie upaństwawia tego majątku dopiero z dniem wejścia ustawy w życie, lecz tylko stwierdza stan już istniejący.

Drugi ustęp tego samego artykułu ustalał, że Rada Ministrów może niektóre z tych nieruchomości przekazać osobom prawnym na własność lub w wieczyste użytkowanie. To upoważnienie miało nie dotyczyć jednak kilku grup majątku, z którego ówczasie korzystał Kościół katolicki na „Ziemiach Odzyskanych”, a mianowicie: majątku fundacji kościelnych, rolnych nieruchomości kościelnych oraz nieruchomości, które przed 1945 r. nie były własnością kościelną, lecz własnością państwa pruskiego, komunalną lub osób fizycznych narodowości niemieckiej.

Mimo tego, że art. 39 ust. 2 zezwalał na przekazywanie Kościołowi nieruchomości na własność lub w wieczyste użytkowanie, władze państwowe nie czyniły tego, motywując to stanem tymczasowości organizacji kościelnej na „Ziemiach Odzyskanych” i rzekomym negatywnym stosunkiem Stolicy Apostolskiej do tego zagadnienia.

Zbliżające się uroczystości 25-lecia PRL na nowo skłoniły Episkopat do próby uregulowania spraw nieruchomości na Ziemiach Zachodnich i Północnych. W dniu 6 września 1968 r. bp Zygmunt Choromański wystosował w imieniu Episkopatu list do Rady Ministrów, w którym domagał się uregulowania sprawy: „w formie przekazania własności wszystkich obiektów (kościół, kaplic, plebani, klasztorów i innych domów kościelnych) na użytkujące te obiekty jednostki kościelne i zakonne i to bez jakichkolwiek opłat i kosztów”³⁷ Jednocześnie zapowiedział, że: „Kościół katolicki w Polsce nie może zgodzić się na przekazanie działek gruntu w wieczyste użytkowanie, a częściowo własności odrębnej budynków kościelnych za opłatą czynszów, (...) gdyż takie załatwienie byłoby tylko namiastką własności (...) i stanowiłoby źródło dalszego niepokoju, sporów i niekończących się ingerencji”³⁸

W odpowiedzi strona rządowa, stwierdziła, że chociaż ustawa z dnia 14 lipca 1961 r. stworzyła w art. 39 ust. 2 podstawy prawne do ewentualnego nadania jednostkom kościelnym niektórych nieruchomości na Ziemiach Zachodnich, to jednak: „nie można odrywać tej sprawy od całokształtu stosunków między państwem i Kościołem, w tym także od

³⁷ List Sekretarza Episkopatu bpa Z. Choromańskiego do Rady Ministrów PRL na ręce Pana Premiera Józefa Cyrankiewicza z dnia 6 września 1968 r. w sprawie prawnego uregulowania własności kościelnej, AAN UdSW, sygn. 82/83, 114-115.

³⁸ J.w.

zagadnienia polskiej administracji kościelnej na Ziemiach Zachodnich i Północnych”³⁹

W reakcji na taką postawę, biskupi zebrani na 116 Konferencji Episkopatu Polski wystosowali list do Rządu PRL, w którym stwierdzili, że uznanie własności Kościoła na Ziemiach Zachodnich jest „warunkiem *sine qua non* erygowania normalnych pełnoprawnych diecezji włączonych do organizacji Kościoła katolickiego w Polsce”⁴⁰ Ta petycja pozostała jednak bez odpowiedzi.

Rząd Polski zdawał sobie jednak sprawę z konieczności uregulowania tego zagadnienia. Wykorzystując zbliżającą się rocznicę 25-lecia powrotu Ziemi Zachodnich do „Macierzy” postanowiono generalnie uregulować problem własności nieruchomości pokościelnych. W związku z tym w Urzędzie do Spraw Wyznań postanowiono, by Rada Ministrów w trybie art. 38 ust. 2 ustawy z dnia 14 lipca 1961 r. przyjęła uchwałę ustalającą, że na własność, względnie użytkowanie wieczyste jednostek kościelnych przejdą nieruchomości objęte do określonego terminu umowami najmu lub dzierżawy zawartymi z jednostkami gospodarki mieszkaniowej. Przekazaniu miały ulec także budynki mieszkalne i użytkowe całkowicie zajmowane przez instytucje kościelne, a także obiekty sakralne należące do odpowiednich parafii. Nie chciano jednocześnie regulować sprawy cmentarzy, dla umożliwienia ewentualnej późniejszej ich komunalizacji. Na równi z zawartymi umowami najmu lub dzierżawy miały być potraktowane przypadki uzyskania przez jednostkę kościelną decyzji o prawie bezpłatnego użytkowania budynku z tytułu nakładów poniesionych na odbudowę.⁴¹

Znając plany Rządu PRL, Kościół nie chciał być jedynie biernym obserwatorem, dlatego prymas zaproponował władzom, by Urząd do Spraw Wyznań podjął rozmowy z biskupami „Ziem Odzyskanych” na temat uregulowania stanu prawnego nieruchomości na tych terenach. Pierwsze takie spotkanie odbyło się dnia 11 lutego 1971. Tego samego dnia prymas i biskupi Ziem Zachodnich i Północnych wystosowali do premiera P. Jaroszewicza list w sprawie unormowania stanu prawnego własności Kościoła na Ziemiach Zachodnich i Północnych. Zwrócono się w nim: „by uregulowanie własności na Ziemiach Zachodnich i Północnych nastąpiło

³⁹ Projekt pisma Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań do Sekretarza Episkopatu bpa Z. Choromańskiego w sprawie nieruchomości na Ziemiach Zachodnich i Północnych, AAN UdSW, sygn. 82/83, 118.

⁴⁰ Pismo Biskupów zgromadzonych na 116 Konferencji Episkopatu do Rządu PRL z dnia 30 września 1969 r., AAN UdSW, sygn. 122/11, 4-9.

⁴¹ Notatka Urzędu do Spraw Wyznań w sprawie majątku pokościelnego na Ziemiach Zachodnich i Północnych, AAN UdSW, sygn. 122/9, 163.

w drodze ustawy sejmowej, by przekazanie własności Kościołowi nastąpiło według stanu posiadania lub użytkowania nieruchomości począwszy od 1 stycznia 1957 r. do dnia dzisiejszego (...) oraz by zarządzenie wykonawcze do ustawy zostało promulgowane w „Monitorze Polskim” i wydane wspólnie przez zainteresowane resorty, a mianowicie przez Ministerstwo Gospodarki Komunalnej, Ministerstwo Sprawiedliwości, Ministerstwo Rolnictwa i Urząd do Spraw Wyznań”⁴²

Podjęto również wspólne prace nad projektem, a proponowane akty prawne były przesyłane do konsultacji do Episkopatu Polski. Wreszcie 13 marca 1971 r. Sekretarz Episkopatu mógł zakomunikować stronie rządowej, że: „władze państwowe wykazały zrozumienie dla istotnych potrzeb materialnych instytucji kościelnych na tych ziemiach.”⁴³ Co prawda dalej trwało ustalanie kwestii szczegółowych, ale zasadniczy konsensus został osiągnięty.

Wspólne prace strony kościelnej i rządowej osiągnęły swój skutek w ustawie z dnia 23 czerwca 1971, w której uregulowano sprawę własności nieruchomości kościelnych na Ziemiach Zachodnich i Północnych.⁴⁴ Zrywała ona całkowicie z traktowaniem tego majątku jako „poniemieckiego”⁴⁵ i przewidywała nadanie kościelnym osobom prawnym nieruchomości na własność. Było to odstępstwo od ogólnej zasady niezbywalności terenów państwowych w miastach i osiedlach, wyrażonej w ustawie o gospodarce terenami z 14 lipca 1961 r.

⁴² List Prymasa kard. S. Wyszyńskiego i biskupów Ziem Zachodnich i Północnych do Premiera P. Jaroszewicza z dnia 11 lutego 1971 r. w sprawie unormowania stanu prawnego własności Kościoła na Ziemiach Zachodnich i Północnych, P. R a i n a, *Kościół w PRL*, II, 565-566.

⁴³ List Sekretarza Episkopatu bpa B. Dąbrowskiego do Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań A. Skarżyńskiego z dnia 13 marca 1971 r. w sprawie uzupełnień i uwag Episkopatu do rządowego projektu ustawy nadającej Kościołowi tytuły własności na Ziemiach Zachodnich i Północnych wraz załącznikiem, P. R a i n a, *Kościół w PRL*, II, s. 586.

⁴⁴ Zob. Ustawa z dnia 23 czerwca 1971 r. o przejściu na osoby prawne Kościoła rzymsko-katolickiego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych własności niektórych nieruchomości położonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych, Dz. U. z 1971 r. Nr 16, poz. 156.

⁴⁵ Zob. Referat ministra Skarżyńskiego na sejmowej Komisji Spraw Wewnętrznych wygłoszony w dniu 18 czerwca 1971 r., AAN UdSW, sygn. 122/12, 164-174. Zob. Informacja o realizacji ustawy przekazującej kościołowi rzymsko-katolickiemu oraz innym kościołom i związkom wyznaniowym własność nieruchomości na Ziemiach Zachodnich i Północnych, AAN UdSW, sygn. 138/83, 29.

Artykuł pierwszy ustawy przewidywał uwłaszczenie z mocy samego prawa kościelnych osób prawnych wszelkimi nieruchomościami, z których one w dniu 1 stycznia 1971 r. wyłącznie korzystały, czy to z tytułu najmu, dzierżawy, użytkowania, czy też bez tytułu prawnego. Był to przepis, który obejmował około 90 procent nieruchomości, z których te osoby prawne korzystały, a więc około 4.700 kościołów i kaplic oraz tysiąc kilkaset innych budynków, w których oprócz instytucji kościelnych oraz mieszkań duchownych i pracowników kościelnych nie było osób i instytucji postronnych.

W artykule drugim postanowiono, że Rada Ministrów może w terminie do dnia 31 grudnia 1973 r. przekazać nieodpłatnie osobom prawnym Kościoła rzymsko-katolickiego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych na własność nieruchomości państwowe lub ich części położone na obszarze Ziemi Zachodnich i Północnych, nie odpowiadające warunkom określonym w art. 1 ust. 1, jeżeli są niezbędne do wykonywania celów religijnych. Artykuł drugi dotyczył kilkuset przypadków wspólnego korzystania z jednej nieruchomości przez kościelne osoby prawne oraz innych użytkowników. Dlatego też ustawa nie regulowała tej kategorii spraw generalnie, lecz przewidywała indywidualne rozpatrzenie każdego przypadku. W nawiązaniu do tego Rada Ministrów zamierzała wydać uchwały o przekazaniu kościelnym osobom prawnym niektórych nieruchomości. W ten sam sposób postanowiono rozwiązać sytuacje nieczynnych i zniszczonych kościołów. Zarówno w odniesieniu do spraw regulowanych w art. 1 jak i 2 ustawa zakładała, że przejście nastąpi nieodpłatnie oraz, że będzie wolne od podatków i opłat.

Artykuł trzeci ustawy z 23 czerwca 1971 r. dotyczył umorzenia zaległości czynszowych i podatkowych. Ustalał on, że Rada Ministrów w drodze rozporządzenia określi odnośnie osób prawnych wymienionych w art. 1 oraz duchownych i pracowników kościelnych na Ziemiach Zachodnich i Północnych tryb i zasady umarzania zaległych należności państwowych przypadających z tytułu czynszu lub wynagrodzenia za bezumowne korzystanie z terenów, budynków i lokali przed dniem wejścia ustawy w życie oraz udzielenia ulg podatkowych lub dotacji w związku z wpłaconymi należnościami z wyżej wymienionych tytułów.

Po wydaniu ustawy Sekretariat Episkopatu podjął rozmowy z Urzędem do Spraw Wyznań mające służyć ujednoczeniu interpretacji przepisów, usprawnieniu ich wykonania oraz uniknięciu nieporozumień. W ich wyniku uzgodniono, że wydziały do spraw wyznań podejmą kroki niezbędne dla szybkiego i pełnego wykonania art. 1 ustawy, a zainteresowane osoby kościelne udzielą pomocy wydziałom do spraw wyznań w przygotowaniu decyzji stwierdzającej przejście na nie na własność nieruchomości z mocy

art. 1 ustawy. Ustalono także sposób postępowania przy realizacji art. 1 i 2 ustawy oraz sposób rozstrzygnięcia kwestii spornych.⁴⁶

W związku z realizacją art. 1 ustawy w siedzibach PPRN przeprowadzano pokazowe spotkania z duchowieństwem poszczególnych dekanatów i wręczano akty własności administratorom parafii. Spotkania te miały służyć pokazaniu rzekomej dobrej woli państwa w stosunku do Kościoła i wciągnięciu duchowieństwa w polityczną „propagandę sukcesu” władz komunistycznych.⁴⁷

Ustawa miała swoje uszczegółowienie w zarządzeniu Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań z dnia 13 sierpnia 1971 r.⁴⁸ w sprawie wykonania przepisów o przejściu na osoby prawne Kościoła rzymsko-katolickiego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych własności niektórych nieruchomości położonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych, a także w uchwale Rady Ministrów Nr 231 z dnia 8 października 1973 r.⁴⁹ i uchwale Rady Ministrów Nr 303 z dnia 31 grudnia 1973 r.⁵⁰

W zarządzeniu wydanym na podstawie art. 1 ust. 4 ustawy z dnia 23 czerwca 1971 r. postanowiono, że „Na kościelne osoby prawne przeszła z mocy prawa z dniem 29 czerwca 1971 r. własność nieruchomości odpowiadających warunkom określonym w art. 1 ust. 1 ustawy bez względu na to, czy położone są one na obszarze miast czy osiedli, czy też na obszarze gromad. Przejście własności objęło grunty, jak również znajdujące się na nich budynki, urządzenia trwałe z gruntem związane i inne części

---

⁴⁶ Zob. Ustalenia podjęte w wyniku rozmów między Urzędem do Spraw Wyznań a Sekretariatem Episkopatu w sprawach nieruchomości na Ziemiach Zachodnich i Północnych, AAN UdSW, sygn. 138/83, 16-23.

⁴⁷ Cel spotkań bardzo dobrze obrazuje notatka sporządzona w UdSW po spotkaniu administratorów parafii z przewodniczącymi powiatowej i miejskiej rady narodowej. „Księża bardzo ciepło podziękowali władzom za otrzymane dokumenty nadania majątku a następnie zapewnili gospodarzy powiatu i miasta o swej lojalności oraz aktywnym udziale mieszkańców parafii w porządkowaniu miast i osiedli...”, AAN UdSW, sygn. 122/20, 103.

⁴⁸ M. P. z 1971 r. Nr 44, poz. 284.

⁴⁹ Uchwała Rady Ministrów Nr 231 z dnia 8 października 1973 r. w sprawie przekazania osobom prawnym Kościoła rzymsko-katolickiego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych własności niektórych nieruchomości położonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych, M. P. z 1973 r. Nr 45, poz. 262.

⁵⁰ Uchwała Rady Ministrów Nr 303 z dnia 31 grudnia 1973 r. w sprawie przekazania osobom prawnym Kościoła rzymsko-katolickiego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych własności niektórych nieruchomości położonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych, M. P. z 1973 r. Nr 57, poz. 325.

składowe nieruchomości. Nieruchomości przeszły na własność kościelnych osób prawnych w stanie wolnym od ciężarów, ograniczeń i hipotek z wyjątkiem służebności gruntowych na rzecz osób fizycznych ujawnionych w księdze wieczystej w dniu wejścia w życie ustawy”⁵¹ Zaliczono tu nie tylko budynki służące do kultu, ale również budynki mieszkalne i gospodarcze, budynki seminariów duchownych, kurii, klasztorów i siedziby biskupów oraz nieruchomości rolne wraz z zabudowaniami, a także grunty niezabudowane.

Ustalono także warunki przejścia, gdy kościelna osoba prawna władała tylko częścią nieruchomości. Stwierdzono również, że przepisy art. 1 ustawy nie dotyczą nieruchomości lub części, służących celom kultu religijnego, którymi w dniu 1 stycznia 1971 r. władały państwowe jednostki organizacyjne, takie jak duszpasterstwa wojskowe, zakłady karne, zakłady służby zdrowia i opieki społecznej. Jednocześnie zarządzono, że na własność Kościoła przeszła własność terenów państwowych oddanych mu w wieczyste użytkowanie przed dniem 29 czerwca 1971 r.

W zarządzeniu określono również zasady przejścia własności nieruchomości na inną kościelną osobę prawną niż ta, która nią w dniu 1 stycznia 1971 r. faktycznie władała. Dotyczyło to przede wszystkim sytuacji, gdy nieruchomością władał zakon, a miała ona przejść na własność diecezji, bowiem władze państwowe przy okazji nadania nieruchomości na własność starały się poróżnić władze zakonne z diecezjalnymi.⁵² Zarządzenie nie dawało szczegółowych rozwiązań w tej materii i stwierdzało jedynie, że wszystkie te sytuacje należy podporządkować celowi ustawy, którym jest uregulowanie sytuacji majątkowo-prawnej Kościoła rzymskokatolickiego i innych kościołów i związków wyznaniowych na podstawie stanu faktycznego z dnia 1 stycznia 1971 r.

Zarządzenie, tak samo jak ustawa, zrywało z rozróżnianiem majątku poniemieckiego na katolicki i protestancki i wyartykułowało, że przejście nieruchomości dokonuje się niezależnie od tego, kto był ich właścicielem przed dniem 9 maja 1945 r. oraz bez względu na to, na podstawie jakiego przepisu prawnego państwo stało się ich właścicielem. Jednocześnie zarządzenie zawierało postanowienia proceduralne odnośnie przejścia nieruchomości na własność kościelnych osób prawnych.

Ustawa z 23 czerwca 1971 r. zamknęła okres sporów o prawo własności nieruchomości po niemieckich kościelnych osobach prawnych. O ile ustawa

---

⁵¹ M. P. z 1971 r. Nr 44, poz. 284, § 2.

⁵² Zob. Informacja o realizacji ustawy przekazującej kościołowi rzymskokatolickiemu oraz innym kościołom i związkom wyznaniowym własność nieruchomości na Ziemiach Zachodnich i Północnych, AAN UdSW, sygn. 138/83, 29.

z 14 lipca 1961 r. dawała tylko teoretyczne szanse na przekazanie majątków poniemieckich na własność lub w wieczyste użytkowanie, o tyle ustawa z 1971 r. czyniła zadość przeważającej części żądań materialnych Kościoła i chociaż nie wszystkie szczegółowe sprawy zostały rozwiązane, to jednak ustawa i jej akty wykonawcze uporządkowały stan własności nieruchomości kościelnych na Ziemiach Zachodnich i Północnych.

